

بابر خلق ارا مکافاتى ساوريندارى،
دکتور شفیقه یارقین

جهان مدنیتی گه تیموری ملکه لرنینگ قوشگن اولوشلری

جهان مدنیت تاریخی، اینیقسه اسلام و شرق دولت لری تاریخیگه نظر تشلنسه، امیر تیمور کوره گان امپراتورلیگی و اونینگ دوامچی لری تیموریلر و بابری لرچه هېچ بیر دولت و سلاله عیاللرگه شونچه لیک حرمت کورسه تیب، حق – حقوق بېرمه گن دېسک، مبالغه بولمه یدی. امیر تیمور و تیموری لردن آلدین هم بویوک سلطان لر و دولت لر اؤتگن؛ مثال اوچون: سلجوقیلر و غزنوی لر دوریده علم و مدنیت جوده هم رواجلنېب کېتدی؛ اما او و باشقه دورلرنینگ سیاست، مدنیت و تاریخی، عموماً آلگنده اېرکک لرگه خاص دور سنهله دی، اینیقسه بنیادکارلیک، علم، صنعت و ادبیات ساحه سیده عیاللر نینگ مهم اؤرنی و حصه سینی کؤرالمه یمیز. بیز نینگچه بونینگ ایکی دلیللی بؤلشی ممکن: بیرى، بو دولت لر سیاسى و مدنى فعالیت لرده عیاللر اشتراکيگه مانع لیک قیلگن لر، اېکینچىسى، عیاللر نینگ اؤرنى تذکره لر و تاریخ لرده قید اېتلمه گن.

خوارزمشاهلر دوریده تورکان خاتون سیاسى جهت دن کتّه شهرتگه اېگه بولسه-ده، افسوس که بو شهرت نینگ سلبى تامانلری کؤپراق کوزگه تشلنه دی. شونینگدېک، هندوستان ده گى تورکی سلاله لریدن شمس الدین اېلتیمیش یا اېلتتمیش نینگ دانا قیزی راضیه سلطانه تاریخ ده منگو ایز قالدیرگن بولسه-ده، بیراق بولر اؤشه دورلرنینگ استثنا و جوده سناقلی مشهور عیاللری دیر، حال بوکه تیموریلر و بابریلر دوریده، هر ساحه ده عیاللرو اېرککلرنی یان مه- یان کؤرهمیز. علم و صنعت، شعر و ادبیات، سیاست و بنیادکارلیک ساحه لریده عیاللرنینگ اؤرنی جوده مهم و یوکسک بؤلگن لیگیگه اؤشه دورده یازیلگن برچه تاریخلر گواھلیک بېریب تورییدی.

مشهور تاریخچی ابن بطوطه 15- عصر (9- هـ) ده هراتگه سفر قیلیب، بو شهرنینگ علمی و مدنى محیطینى، اینیقسه مدنیت رواجى و کسب- هنر گللشی و یوکسلیشیگه عیاللرنینگ قوشگن حصه لرینی یقین دن کؤریب، دولت و مدنیت ایشلریده تیموری عیاللرنینگ اؤرنی اېرککلردن کؤپراق اېکن دېب، یازه دی¹.

جوده عجب لنرلی شو که تیموریلردن آلدینگی دورلرده بیرار عیال نامینی اوچرەتیش اوچون کؤپ تاریخ لرنی ورقلش و قیدیریش کېرەک بولسه- ده، بیرگینه بابرنامه ده 74 کیشی عیال نینگ آتی جوده حرمت و احترام بیلن تیلگه آینه دی. او هم فقط بیر بار اېمس، بلکه بات- بات و تورلی حادثه - واقعه لرگه باغلیق بؤلگن حاللرده، چنانچه شو 74 عیال نینگ آتی 230 قتله ذکر اېتيله دی.

بابردن کېینگی تاریخچیلر هم بابریلر دولتیده عیاللر نینگ رؤلى و حرمتینی کؤرگن حالده، اؤز تذکره و تاریخ لریده عیاللر نامینی جوده حرمت بیلن ذکر اېتیب، اولرگه تېگیشلى

1 - فرهنگ (مجله)، ایل، کابل: 1383 هـ.، 1-2 سان، 7- بېت.

حقیقت لر و واقعه لرنی بیان قیله دیلر. گلبدن بېگیم نینگ "همایون نامه" اثری، شو نقطه نظر دن جوده مراقلی دیر.

تېموریلر و بابریلر دوری و اوندن آلدینگی، همده کپینگ دورلر نینگ بوندهی کته فرقی بیزنینگچه امیر تېمور و اولادلری نینگ یوکسک مدنیتی و کپنگ دنیا قرهشیگه باغلیق دیر. امیر تېمور عمری نینگ کته قسمی اوروش لر ده اوندی، اما او، اوروشلر اورتیه سیده گی کیچیک فراغت دن هم، یورتگه قیتیب، بیر- ایگی ییل دم آلیش و کپینگ رېجه لر اوچون تیارگریک فرصت لریده هم، تاریخ لر نینگ گواھلیگچه، همیشه عالمر بیلن مجلسلر قوریب، اولر بیلن بحث و مناظره لر قیلیب، اوز بیلیم و تجربه سینی آرتیرگن.

او، کۆپ اوروشلرده، فرزندلرینی آلیب بارگن بۆلسه- ده، اولر نینگ تعلیم و تربیه سیدن غافل بۆلمهگن. دوری نینگ اپنگ مشهور عالم لرینی فرزندلری تعلیمی اوچون تنله گن و هر یپردن علمی و ادبی کتاب لردن تویلب، اولرنی فرزندلری استفاده سیگه قویگن. نتیجه ده، اونینگ اوغیل و قیز فرزندلری عالی معلوماتلی بۆلیب، شو بیلن بیرگه دنیا قرهشلری هم گپنگه ییب، عیاللرگه و حیاتگه نسبتاً قرهشلری هم تباره ایجابی تمانگه اوزگریب کپتگن.

تېموریلر دوریده، عیاللر نه فقط سیاست و مملکت اداره سیده، بلکه اوروشلرده هم یانمه - یان تۆرگنلر. ابن عربشاه اوزی نینگ "عجایب المقدور فی اخبار تېمور" ناملی کتابیده بو حقه شوندهی قیزیقرلی معلوماتنی یازه دی:

"امیر تېمور قوشینیده کۆپ عیاللر بار ابدی. اولر، اوروش میداننی غوغاسی و جنگ آور عسکرلر هیاهوسینی خوش کۆرردیلر. جنگچی ابرکک عسکرلردن کمچیلیک جایلی یوق ابدی. اوروش میدانیده ابرککلر دېک قلیچ و نیزه دن فایدملنر ابدیلر، اولردن بیرار کیشیسی حامله بۆلسه، توغیش پیتی یبتگنده، باشقلر گه سبز دیرمه ی یۆلدن چپتگه چیقیب، آت دن توشیب، باشقه لر یاردمی سیز فرزندینی دنیا گه کپلتیریب، اونی اورهب آگندن سۆنگ، آتگه مینیب، قوشین آرتیدن باریب قوشیلردی."²

امیر تېمور سفرده بۆلگنیده، اونینگ عیاللری، اینقسه سرای ملک خانیم مملکت اداره سی، فرزندلر تربیه سی و یورتیده بۆله یاتگن بنیادکارلیک ایشلریگه باش- قاش بۆلیب تورر ابدی. ابن عربشاه «امیر تېمور نینگ خاتین لری و کنیزلری کۆپ ابدی، اما تورت خاتینی همه دن کۆپراق اعتبار و حرمتگه سزوار ابدیلر. اولر دن بیرری، ملکه کبرا ابدی. او، همه دن مقدم و معتبر ابدی. بشقه سی ملکه صغرا ابدی. او، همه دن گۆزه ل راق و نیکوراق ابدی. ایگیسی هم خطای پادشاهلری نینگ قیزلری ابدیلر. ینه بیرری "تومان" (آغا) ابدی. نخشب حکمداری امیر موسی نینگ قیزی ابدی. ینه بیرری "جلبان" ابدی. او، یلتیراق بلیق دېک گۆزه ل و چیرایلی ابدی. ملکه کبرا نینگ آتی شادملک ابدی.»³

امیر تېمور زوجه لری سرای ملک خانیم و تومان آغا، شاهرخ میرزا نینگ زوجه سی گوهرشاد بېگیم، خلیل سلطان نینگ زوجه سی شادملک خانیم، سلطان حسین میرزا نینگ آنه سی فیروزه بېگیم و زوجه سی خدیجه بېگیم، جهانگیر میرزا و میرانشاه میرزالرنینگ زوجه سی سبوین بېکه "خانزاده بېگیم"، بابر نینگ اولوغ آنه سی ایسن دولت بېگیم، آنه سی قوتلوق نگار خانیم، ابگاپچیسی خانزاده بېگیم، سویوکلی زوجه سی ماهیم بېگیم، کامران میرزا نینگ قیزی گلرخ بېگیم، جهانگیر "سلیم شاه" نینگ زوجه سی نورجهان بېگیم و باشقه زوجه لری حیات النسا بېگیم، فناء النسا بېگیم و دلارام بېگیم، شاه جهان نینگ زوجه سی ارجمند بانو بېگیم (ممتاز محل) و قیزی جهان آرا بېگیم، اورنگزبب قیزی زبب النسا بېگیم و شونگه اؤخشش ینه قنچه دن

² - ابن عربشاه، عجایب المقدور فی اخبار تېمور، M.A. نجاتی ترجمه سی، علمی و فرهنگی نشریات، تهران: 1994- ییل، 324-بیت.

³ - عجایب المقدور فی اخبار تېمور، 307- 308- بیت لر.

قنچه تدبیرلی، عقل- ذکاوتلی، دولت، علم و مدنیتگه اوز حصه سینی قوشگن عیاللر نامینی تیلگه آلیش و اولر حقیده کۆپ صفحه لر یازیش ممکن، اما قیسقه وقت و بیر مقاله ده همه سی حقیده گپیریش ممکن اېمس. بیز قوییده دولت، سیاست، همده، علم و ادبیات رونقیگه تۆغریدن تۆغری اوز حصه سینی قوشگن تېموری ملکه لردن بیر نېچه کیشی حقیده جوده قیسقه تۆخته لیب اۆته میز.

ملکه سرای ملک خانیم و اونینگ سیاست، دولت و مدنیت ده توتگن اؤرنی حقیده، قوردیرگن جوده اولکن مسجد و مدرسه سی حقیده، خارجی مملکت لر نماینده لری آلدیده قنده ی شکوه و جلال بیلن چیقیشی حقیده هسپانیا اېلچیسى کلاویخو و بیر قنچه تاریخی منبع لردن انچه معلوماتگه اېگه میز. بو تېموری ملکه حقیده اوزبېکستانده هم کۆپ مقاله لر یازیلگنی سببلی آرتیقچه سۆزلمه یمن، اما امیر تېمور نینگ کبلینی خلیل سلطان نینگ زوجه سی شادملک خانیم حقیده جوده قیسقه آیتیب اؤتماقچی من.

ملکه شادملک خانیم اول امیر سیف الدین نینگ زوجه سی اېدی. اونینگ وفاتیدن کپین امیر تېمور نینگ اؤغلی خلیل سلطان نینگ نکاحیگه کیردی. او، شونچه گۆزل و دلربا اېدی که خلیل سلطان اوندن بشقه نی کؤرمس و اؤیلمس اېدی. ابن عربشاه نینگ یازیشیچه مملکت ایشلری شادملک خانیم و اونینگ خدمتکاری "بابا تورموش" قولیگه تاپشیریلگن اېدی. اولر، برچه ایشلر، حتی که وزیرلر و والی لرنی مقرر یا معزول قیلش یا مکافات و مجازات بېریشگه حقلی و اختیاردار اېدیلر.

ملکه شادملک خانیم نینگ وفا و محبتی اؤرنک و مثال بؤلیشگه ارییدی. او و خلیل سلطان شونچه لیک بیر- بیرلرینی سېوردیلر که ایریلیقه چیدالمه ی، اولیم نی ایریلیقدن افضل بیلریدیلر. خلیل سلطان کسل بؤلیب، وفات اېتگندن کپین، ملکه شادملک خانیم بو ایریلیقه چیدالمه ی، خنجرینی شونداق کؤکسیگه سنچه دی که آرقه سیدن چیقده دی. اولر نی بیر قبرگه دفن اېتدیلر.⁴

امیر تېمور نینگ ینه بیر کبلینی ملکه گوهر شادبېگیم تاریخده مثلی کورینمه گن مدنیت سېور، علم و صنعت سېور عیال دیر. او، مملکت اداره سیده جدا کته اؤرین نی اېگلله گن اېدی. شاهرخ میرزا اونینگ رأییگه قره مسدن بیرار ایشگه قول اورالمس اېدی. حتی که ولیعهد تنلش، حاکم و والیلر نی تعیین قیلش یا ایشدن چپتله تیش، عملدارلر نینگ مکافات و مجازاتی کبی مهم موضوع لرده هم بو ملکه نینگ رأیی شاهرخ میرزا نینگ رأییگه اوستونلیک قیلر اېدی. البته ایتیب اؤتیش کپره ک که بو ملکه نینگ سیاست و دولتدارلیک ایشلری، تاریخچیلر نقطه نظریدن ایجابی اېمس و بیر قنچه نزاعلر و اوروشلرگه سبب بؤلیب، حاکمیت و سلاله دوامینی خطرگه قویگن، اما علم و مدنیت، صنعت و هنر، قوریلیش و بنیادکارلیک ساحه لریده قیلگن خدمتلری جدا یوکسک دیر.

آنه شو خدمت لری طفیلی ملکه گوهر شاد بېگیم نینگ نامی آلتی یوزدن کؤپراق بیللر دن بېری خاطرلرده سقله نیب کېلماقده.

تاریخی منبع لرده قید اېتیلگنیچه، بو مدنیت لی عیال هرات مصلی سینینگ اساسچیسى بؤلیب، دنیا ده گى اېنگ اولکن، عظمتلی و چیرایلی مدرسه و مسجدلرینی هرات و مشهد شهرلریده بنیاد اېتگن. مسجد و مدرسه سی 14 ییل دوامیده و هرات مصلی سی مجموعه سی 20 ییل ده اداغیگه یېتکز یلگن.

مصلی مجموعه سی، گوهر شاد مدرسه و جامع مسجدی، شاهرخ میرزا، اؤزی و عایله سی اوچون قوردیرگن مقبره سی "گنبد سبز"، دارالحفاظ، کتابخانه، اخلاصیه مدرسه سی و خانقاه سی، شفاییه و بشقه بنالر نی اوز ایچیگه آلدی. ملکه گوهر شاد بېگیم نینگ مشهد شهریده

قورگن مدرسه و جامع مسجدی و موقوفاتی حاضرگچه موجود. ویلسن کریستی "ایران هنرلری تاریخی" کتابیده بو تنگسبز عالی بنا حقیده سوزلب، اونی دنیا نینگ 12 اېنگ عالی و گوزهل بنالردن بیرى دېب، بهالیدی.

گوهرشاد بېگیم، مدرسه و مصلی مجموعه سینینگ ایشلریده باش مهندس صفتیده استاد قوام الدین شیرازی، کتیبه لر و لوحه لر خطینی جعفر جلال هروی و تورلی خط، اینیسه ثلث خطی نینگ بېنظیر خوش نویسی بایسنغر میرزا بن شاهرخ میرزا، تزیین و طلاکاری ایشلرینی استاد میرک هروی کبی مشهور استادلر بجرگن ایدیلر.

بو مدنیت لی، علم سپور تېموری ملکه، نه فقط مدرسه و مسجد و اونگه تېگیشلی بنالر و موقوفاتینی بنیاد اېتدی، بلکه علم و صنعت نی رواجلنتیردی، جوده اولکن کتابخانه قوردی، یوزلب و حتی که مینگلب کتابلرنی بوتون دنیا یورتلردن بیغیب، اولردن نسخه لر کوچیرتیردی. شونینگدېک عالمر، تاریخچی لر، شاعرلر و ادیب لر، خوشنویش، مذهب و مهندس لر که بیرینچی بولیب، معین آلیک یا مقرری تعیین قیلدی و اولر نی دایمی معاش بیلن تأمین لب، ینگى علمی، ادبی و هنری اثرلر یره تیش که اونده دی.

گوهرشاد بېگیم مدرسه لریده، اوشه دور نینگ اېنگ اتاقلی و بیلیملى عالمر و مدرس لری هر کون یوز طالب العلم که درس بېرر ایدیلر. بو طالب العلم لرکه یاتاق خانه، کپیم- کپچک و پیمک- ایچمک مهیا اېدی. گوهرشاد بېگیم نینگ اوزی اولر نینگ حال و احوالردن خبر آلیب، کپره ک بولگنده یاردم کورسهتردی.

هرات مصلی سی مجموعه سی بنیاد اېتیلگنده 20 ییل وقت، میلیونلر سرمایه و مینگلب بنیادکار و ماهر هنر مندلر محنتی صرف لنگن بولسه ده، افسوس که افغانستان دولتی نینگ تبعیضی سیاستی طفیلی، نېچه ساعت ایچیده، بیر کیشی امری بیلن به تمام بوزیلیب کېتدی، یعنی 1876م. (1304هـ). بیلی انگلیس لر اشاره سی بیلن افغانستان نینگ مستبد پادشاه سی امیر عبدالرحمن بویروغی بیلن توپ که توتیلدی و شونده ی عظمتلی، گوزهل و تاریخی بنالر بېر بیلن یکسان قیلیندی.⁵

گوهر شاد بېگیم نینگ وفاتیدن (1455-1379م) قریب 600 ییل اوتگن بولسه ده، اونینگ نامی خاطره لردن اونیتیلمه دی، بلکه بیللر اوتیشی بیلن، قدری ینه ده آشیب باردی. چنانچه 2004- ییل، (22-23) اگست، کابل شهرده ایکی کونلیک خلق ارا علمی سیمینار، "سیمینار بین المللی ملکه گوهر شاد" دایر اېتیلدی. اونده، افغانستان پرزیدنتی حامد کرزی، مدنیت وزیرى داکتر سید مخدوم رهین، کابل یونیورسیتیتی ریسی محمد اکبر پوپل، افغانستان فنلر اکادمیسی رئیسى عبدالباری راشد، یونسف و یونسکو اداره لری نماینده لری پیاملری، افغانستان و تورلی مملکت لردن کیلگن عالم لر اؤن لب علمی مقاله لرینی اوقیدیلر. بو سیمینار نینگ پروتوکولده جوده مهم وظیفه لر، جمله دن کابل شهریده بیر مدنی مرکز، هرات شهریده بیر مدنی مرکز، بویوک و اساسی بوللردن بیرى و هرات یونیورسیتیتی گوهر شاد نامیده اتهلیشی قید اېتیلگن، سیمینارده اوقیلگن مقاله لر "فرهنگ" فصلنامه سینینگ 1383 هـ. (2004 ییل) 1-2 سانیده نشر اېتیلدی.⁶

فرهنگ مجله سیده قید اېتیلیشیچه، "مصلی مجموعه سی" نینگ قیته تعمیر لشی، اولگی حالیکه قیته ریش ایشلری افغانستان دولتی تمانیدن، یونسکو اداره سی اختیاریکه قویلیدی. بو، بیزنی قووانتیره دی، تاریخده یخشی آت قالدیرگن عیاللردن بیرى بابرینینگ اولوغ آنه سی ایسن دولت بېگیم دیر. بو کاردان و تدبیرلی عیال بیر نېچه بار کیچیک یاشده پادشاه بولیب، کوپ قیینچیلیک لرنی باشدن اوتکزگن نبیره سی بابرشاه نی قیین وضعیت لردن امان- ایسان قوتقه-

⁵ فرهنگ (حورنل)، 11 ییل، 1-2- سان، کابل: 2003- ییل، 52-54 بېت لر

⁶ فرهنگ، 96 بېت لر

ریب، دولتی و سلطنتی استحکامیگه یاردم بپرگن، شونینگ اوچون بابر بو عجایب عیالنی قوییده-
گیچه تعریف آیدی:

"خاتونلر اراسیده رأی و تدبیرده مېنینگ اولوغ آنهم ایسن دولت بېگیم کم بؤلغه‌ی ابدی.
بسیار عاقله و مدبره ابدی. کؤپراق ایش- کوچ، الر نینگ مشورتی بیله بؤلور ابدی."⁷
بابر نینگ زوجه سی ماهیم بېگیم همایون میرزا، هندال میرزا و گلبدن بېگیم لرنی تربیه‌لب
برچه سینی شاعر، ادیب و عالی معلوماتلی فیلیب، کمالگه یېتیشتیردی. گلبدن بېگیم، همایون نامه
اثری مؤلفی، فقط تاریخچی ادیب اېمس، بلکه یخشی‌گینه شاعر هم ابدی. اونینگ تاریخی اثری
همایون نامه جوده مهم بؤلگن‌لیگی اوچون تورلی منبع‌لر شو موضوعگه کؤپراق اورغو بېرگنلر،
اما بعضی منبع لرده اونینگ شاعرلیگی حقیده هم سؤز یوریتیلیب، شعرلریدن نمونه بېریلگن.
مثال اوچون مجمع‌الغرایب ده اونینگ بو بیتى قید اېتیلگن:

هر پریرؤیی که او با عاشق خود یار نېست
تو یقین مېدان که هېچ از عمر برخوردار نېست
ترجمه:

هر پریرؤ کیم اوزین معشوقی بیرله یار اېمس
عمریدن، بیلگیل یقین کیم، هېچ برخوردار اېمس
کامران میرزا نینگ قیزی گلرخ بېگیم هم آته سی و باباسیدېک شاعر بؤلېب، اوزیدن بیر
قنچه شعرلر قالدیرگن. قوییده گی بیت اوندن دیر:
هېچگه آن سرو گلرخسار بی اغیار نېست
راست بوده‌ست این‌که در عالم گل بېخار نېست
ترجمه:

هېچ قچان اول سرو گلرخسار اېمس اغیارسیز
چین اېکن کیم بؤلمه‌گهی عالمده بیر گل، خارسیز
نورجهان بېگیم (مهرالنساء بېگیم) جهانگیر (سلیم شاه) نی اوز فهم و فراستی، بدیهه
گؤیلیگی، مجلس آرائیگی و تورلی هنرلر و مهارت‌لری بیلن شونده‌ی رام قیلگن ابدی که جهانگیر
اونینگ فکرینی سؤرمسدن بیرار ایشگه قول اؤرمس ابدی. اونینگ نامی سکه ده ضرب قیلینگن
حتی که فرمان (بویروغ) لرده باسیله دیگن مهرده هم جهانگیر نامی یانیده اونینگ اسمی یازیلگن
ابدی. مملکت ایشلریگه تؤغریدن تؤغری مداخله قیلشی بیر قنچه نزاعلر و اوروشلرگه سبب
بؤلدی. بو واقعه لرنی ملا کامی سبزواری "فتحنامه نورجهان بېگیم" ناملی اثریده ثبت اېتگن.⁸
شعرلریدن بیر نمونه:

گشاد غنچه اگر از نسیم گلزار است
کلید قفل دل ما تبسم یار است
نه گل شناسد و نی رنگ و بو و عارض و زلف
دل کسی که به حسن و ادا گرفتار است
ترجمه:

گر نسیم اېسسه چمنده، غنچه گلرلر آچیلر
قلبیمیز قلفی، تبسم قیلسه دلبر، آچیلر
کیم که ناز و حسن اسیری دور، آچیلمس خاطری

⁷ بابر، ظهیرالدین محمد، بابرنامه، ایچی مانو (نشرگه تیارلاوچی)، کیوتو: 1995- ییل، 37- بېت.

⁸ صفا، دکتور ذبیح الله، تاریخ ادبیات در ایران، 5- جلد، 1- قسم، فردوس نشری، تهران: 1378- ییل، 381، 382، 459 بېت لر

گلنی رنگ و عارضی یا مشک و عنبر آچیلر
او، شعرلریده مخفی تخلص قیلردی و جهانگیر میرزا بیلن بدیهه مشاعره لر اوتکزدی.
جهانگیر رمضان آییده ینگی آینی آسمانده کوریب، بو مصرعی آینه دی:

هلال عید بر اوج فلک هویدا شد
(عید هلالی فلک اوجیده نمایان بولدی)
نورجهان در حال ایکنچی مصرعی بوندهی دبیدی:
کلید میکه گم گشته بود، پیدا شد.
(میخانه کلیتی یوقالغن ابدی، تاپیلدی)

جهانگیر نینگ بشقه خاتین لری هم ادبیاتنی سبویب، گاهی شعر یازیب تورر اپکن لر. بیر
کون جهانگیر بیر قلندر بیلن شطرنج اوینهیدی. اوزیگه ایشانغن پادشاه قلندرینگ "پادشاه
یوتقرسه، عیاللریگه تیگیشلی جهان آرا، حیات آرا، دل آرا و فنا آرا باغ لریدن بیرینی قلندرگه
بیریشی کبرهک" دېگن شرطیگه کونه دی و حتی آق دانه لر یعنی دستلبکی حرکتی هم قلندرگه
بهردی. کوپ وقت اؤتمه، جهانگیر وزیرینی قولدن چیقردی و بیر حرکتدن کپین مات بولیشی
انیق، اما حرکت جهانگیردن ابدی. شو وقتده تورت ملکه پرده آرتیدن بو اویین نی نظارت قیلیب
تورگن، چونکه پادشاه یوتقرسه، اولر نینگ باغلریدن بیرینی قلندرگه بیریشی ممکن ابدی.

نورجهان بېگیم باغ جهان آرا نی سقلب قالیش اوچون بوندهی دبیدی:

تو پادشاه جهانی، جهان ز دست مده
که پادشاه جهان را جهان به کار آید
ترجمه:

سېن جهان سلطانی سن، جهانی قولدن چیقرمه، چونکه جهان سلطانیگه جهان کبرهک بوله

دی.

ملکه حیات النسا هم نازلنیب، تضرع قیلدی:
جهان خوش است، ولېکن حیات میباید
اگر حیات نباشد، جهان چه کار آید؟
ترجمه:

جهان یخشیدور، لېکن حیات کبرهک، چونکه اگر حیات بولمسه، جهان نینگ کبرهگی بولمه

یدی.

ملکه فناءالنسا هم اولردن آرقه گه قالمه، دبیدی:
جهان و حیات چون همه بېوفاست
فنا را طلب کن که آخر فناست
ترجمه:

جهان و حیات بېوفادور، فنانی طلب قیل که همه نرسه نینگ آخری فناگه باریب تاقیلهدی.
اما ملکه دلارام قوییدهگی بیت بیلن هم باغلرنی، هم شاه نی مات بولیشدن قوتقهریب قاله-

دی:

شاهها، دو رخ بده و دلارام را مده
فیل و پیاده پیش کنی، کشت اسپ و مات⁹
ترجمه:

ای شاهیم، یکی رخ نی بهرینگ و دلارامنی بېرمگ، فیل و پیاده نی سوریب، آت بیلن
کشت بېرسنگیز، مات قیله سیز.

⁹ دلیل، حضرت قل، "شاعر دو رخ بده و دل آرام را مده" چاوش مجله، 4-5 -
سان 1379- ییل 81-82 بېت لر

شاه جهان نینگ زوجه سی ارجمندبانو "ممتاز محل" هم حیاتیده دولت و سیاستده توتگن اؤرنی، هم وفاتیدن کپین اونگه دېب قوریلگن دنیاده گي یگانه عشق و وفا سمبولی "تاج محل" اوچون جهان عیاللری آره سیده، اپنگ یوکسک نام و احترامگه اپگه.

شاه جهان، ممتاز محل دن 14 فرزند کوردی، اما بولر آره سیده داراشکوه، اورنگزېب و جهان آرا بېگیم علم و مدنیت، همده تصوف و عرفانگه قوشگن حصه لری اوچون اجره لیب توره دیلر. جهان آرا بېگیم اوللری چششتیه طریقتیگه اپدی، اما کپین راق اوکه سی داراشکوه بیلن فکرداشلیکده قادریه طریقتینی اختیار اپتیب، حضرت ملاشاه گه مرید بؤلدى. البته ملاشاه آسان لیگیچه اونی مرید لیگیگه قبول اپتمدی. بو حقهده جهان آرا بېگیم قادریه طریقتیگه بغیشلب یازگن "صاحبیه" رساله سیده بو واقعه نی قویده گیچه بیان اپتمدی:

"مېن اخلاص و عقیده مکتوبلر یازیب، اونگه (ملاشاه گه) یېباردیم، حتی بیر بار اؤز قولیم بیلن نان و سبزی پیشیریپ یېباردیم، اما او: "پادشاه لر بیلن ایشیم یوق" دېب، رد جوابینی بېردی. جسارت قیلیب، بو شعر نی یازیب یېباردیم:

گر میسر شود آن روی چو خورشید مرا

پادشاهی چه که دعوی خدایی بکنم

ترجمه:

اگر اؤشه قویاشدېک رخسارنی کوریش مېنگه میسر بؤلسه، پادشاهلیک نیمه که، خدالیک دعواسینی هم قیلمه من.

تېموریلر آسمانیده پارلاق یولدوز بولیب تورگن ینه بیر عیال، اورنگزېب نینگ عالمه و شاعره قیزی زیب النساء بېگیم دیر. بو شاعره نینگ جوده گؤزمل شعرلری، یازگن فلسفی - عرفانی اثرلری، عقل- تدبیری، پاکیزه و توغری حیات یولی هر عیالگه عبرت بولیشگه ارزیددی. بو شاعره و اونینگ اثرلری حقیده افغانستان، ایران، اوزبیکستان، هندوستان و بشقه یورتلرده انچه تحقیقاتلر قیلینگن. شونینگ اوچون بیز بو قیسقه مقاله نی شو اتاقلی شاعره نامی بیلن توگته میز، حال بو که امیر تېمور زمانیدن باشلب، هندوستان کورگانی "بابری" لری نینگ اپنگ سؤنگی اولادیگچه، خواه او ابرکک بؤلسین یا عیال، علم و صنعت و مدنیت شیداسی بولیب، هم علم، صنعت و هنر اهلینی قوللب قوتلش، ترغیب و تشویق قیلش، اولرگه ایجادی فعالیت اوچون زمین یره تیب بېریش بیلن، هم اؤزلری تورلی علم، صنعت و هنرنی کمال درجه سیگه اؤزلاشتیریپ آلیب، اؤز فکرلری و قوللری بیلن یره تگن اثرلر و آبدلری بیلن انسانیت و مدنیتگه اونوتیلمس بویوک خدمت لر قیلدیلر. برچه سی نینگ جایی جنت و روحی شاد بؤلسین.

منبع لر:

1- ابن عربشاه، عجایب المقدور فی اخبار تېمور، ام. ای. نجاتی ترجمه سی، علمی و فرهنگي نشریات شرکتی، تهران: 1994- ییل.

2- بابر، ظهیرالدین محمد، بابرنامه، ایجی مانو (نشرگه تیارلاوچی)، کیوتو: 1995- ییل.

3- هاشمی سندیلوی، شیخ احمد علی خان، محزن الغرایب، دکتور م. باقر اهتمامی بیلن،

4- جلد، اسلام آباد: 1371 هـ. ییل.

4- صفا، دکتور ذبیح الله، تاریخ ادبیات در ایران، 5- جلد، 1- قسم، فردوس نشری، تهران:

1378- ییل.

5- فرهنگ (مجله)، 11- ییل، 12- سان، کابل: 2003- ییل.

6- چاووش (مجله)، 4- 5- سان، 1379- ییل.